

NA MARGO ÚVAH O SLOVENSKOM FILOZOFICKOM
DISENTE

RAISA KOPSOVÁ, Filozofický ústav SAV, Bratislava

*Vo februári 1996 sa PhDr. Raisa Kopsová, CSc.,
dožíva významného životného jubilea.
Redakcia FILOZOFIE jej srdečne blahožela
a želá veľa životného elánu a chuti
do ďalšej vedeckej práce.*

Osobitný význam filozofickej produkcie sedemdesiatych a osemdesiatych rokov, nezávislej od moci a štátu (samizdatovej, exilovej, ale aj identitnej: šuplíkovej, epištolárnej či denníkovej), sa zatiaľ na Slovensku ešte nálezite neakceptuje okrem iného preto, že jej značná časť sa ešte nestala integrálnou súčasťou kultúrneho povedomia, imanentnou zložkou slovenského filozofického a duchovného života. Odkrývanie a reflektovanie rozličných vrstiev tejto tvorby je pritom jednou z relevantných úloh historicko-filozofického bádania zameraného na výskum spleťtého a rozporuplného filozofického diania na Slovensku v druhej polovici 20. storočia, na zasvätený dialóg prítomnosti s mlčanlivou a zároveň výrečnou minulosťou, ktorej významnou súčasťou bola nepochybne aj humanistická línia odporu (disent) – rozličné občianske, ekologické, vedecké a kultúrne aktivity a iniciatívy pred rokom 1989.

Aký je však dnes postoj k rozličným disidentským aktivitám na Slovensku v období tzv. normalizácie? Je ešte vôbec záujem o ich spoznávanie a sprítomňovanie? Zdá sa, že minimálny. Dokonca si myslím, že pravdu mal Jan Urban, keď konštatoval, že už krátko po novembri 1989 sa disidentstvo stalo „klackem v cestě“ a prekročiť ho nie je až taký problém.

Ako ukázal nedávny sociologický výskum, dissent v ľudovom povedomí akoby ani nebol, akoby skutočne bol existoval len ako „geto cnosti“ (J. Rupnik). Erazim Kohák sa odôvodnene domnieva, že dissent je dnes nielen stratený, ale jednoducho zatratený. Táto situácia sa podľa jeho názoru zmení len vtedy, „keď si začneme uvedomovať, že ľudský život sa naplňuje vtedy, keď sám seba prekračuje k niečomu vyššiemu... Až vtedy si začneme uvedomovať, že náš život je nositeľom zmyslu, začneme si vážiť tých, čo sa obetovali v exile či disente, aby zachovali zmysel našej národnej totožnosti. Až potom získa exil uznanie. Lenže práve exilu či disentu na tom nebude záležať, pretože práve exilu či disentu nejde o uznanie, ale o zmysel nášho bytia.“ ([1], 5).

Napriek uvedeným zhodám treba zdôrazniť, že súčasná úroveň filozofickej reflexie a historických bádanií o období normalizácie a osobitne o disente je v Českej republike neporovnateľne vyššia ako na Slovensku. Napríklad len časopis *Soudobé dějiny* uverejnil

vo svojom prvom tohoročnom čísle hneď päť príspevkov venovaných tejto problematike. Príčin očividných rozdielov v postoji k disentu – najmä na úrovni zainteresovaných kultúrnych a vedeckých inštitúcií – je iste viac. Jednou z nich je podľa môjho názoru takmer úplná absencia chartistov na Slovensku. Je to symptomatické vo viacerých smeroch. Dôležité je to, že práve chartistický disent sa zameriaval na vytváranie základov občianskej spoločnosti ako spoločenstva nezávislých, sebestačných občanov, ktorí svoj pôvod neodvodzujú od štátu, ale od obce. V tom je jeho hlavná a trvalá hodnota. Na Slovensku však, ako hovorí signatár a určitú dobu aj hovorca Charty 77 Miroslav Kusý, nebolo „kritické množstvo ľudí“, od ktorého „závisí reťazová reakcia príslušných občianskych iniciatív a aktivít, tvoriacich živnú pôdu fungujúcej občianskej spoločnosti“. Podľa jeho názoru pred novembrom 1989 na Slovensku vznikli a jestvovali „jednotlivé disperzné ostrovčeky nezávislých občianskych činností“ (občiansky politický disent, slovenská „tajná cirkev“, slovenské hnutie zelených, skupinky „pozitívnych deviantov“), na rozdiel od Čiech tu absentovalo „zázemie spoločného disentu, spoločných občianskych aktivít a iniciatív“, čo navidomoči poznačilo zrod a ďalší vývoj občianskej spoločnosti na Slovensku a malo aj špecifické dôsledky pre slovenskú politickú scénu [2]. Som presvedčená, že v neposlednom rade aj pre nasledujúci postoj k disentu a k fenoménu disidentstva vôbec.

Ak v prvých dvoch rokoch po novembri 1989 možno zaznamenať aj na Slovensku aký-taký záujem o nezávislú filozofickú literatúru a jej popredných predstaviteľov, čo sa prejavilo o. i. v sprítomnení časti ich tvorby (ide najmä o práce M. Šimečku a M. Kusého), už od roku 1992, no najmä po rozdelení štátu zástož celého nášho disentu sa očividne bagatelizuje, dokonca, ako s trpkosťou konštatuje spisovateľ Ivan Kadlecík, „dnes sa opäť objavujú výsmешné a nenávisťné hlasy, že na Slovensku vlastne nič nebolo a že čo bolo, bolo slabučké“ ([3], 173).

Čo sa vlastne vyčíta slovenskému intelektuálnemu disentu? Najčastejšie jeho nepočetnosť, údajná bezvýznamnosť a nepôvodnosť. Nie je účelom tohto príspevku polemizovať s jednotlivými tvrdeniami spochybňujúcimi hodnotu slovenského disentu. No jedno stanovisko tu predsa len treba uviesť pre jeho reprezentatívnosť a nezmieriteľnú kategorickosť. „Slovenský intelektuálny disent nebol samostatný, neurobil bez Prahy ani krok, bol československý a vo svojich politických dôsledkoch aj čechoslovácky... nebol len krstený Vltavou, ale ňou aj živý. Československosť bola rozličného pôvodu: Šimečka st. bol Čechoslovák spontánny, asi nikdy o svojom takomto postoji zásadnejšie neuvažoval, Kusý bol československý ako bývalý marxista, ktorý vznikol za všeobecnej vlády novotnovského poňatia nášho spolužitia; Tatarka miloval Prahu ako miesto svojej mladosti... Praha bola tiež miestom jeho starej viery v trvácnosť niektorých ideí, ktorú – tú starú vieru – si práve v disente obnovoval; Kadlecík... zastával československú pozíciu zo starého luteránskeho návyku a z novej náklonnosti na linke Vaculík – Kadlecík; Ponická bola v tomto ohľade najmenej jednoznačná, jej skúsenosť bola iná, a práve skúsenosť ju nabádala k istej opatrnosti, pravdaže súkromnej.“ ([4], 30, 31). Takto vidí slovenských disidentov Vladimír Mináč vo svojej knihe *Návraty k prevratu* (1993), ale aj v iných svojich

ponovembrových úvahách, ktoré často majú skôr charakter politického pamfletu ako dôveryhodnej historickej publicistiky.

U spisovateľa Mináčovho formátu prekvapuje najmä to, že ani u jedného z týchto intelektuálov nepostrehol (či u všetkých zamlčal?) existenciálnu a mravnú motiváciu ich disidentstva. A pritom aj Šimečka, aj Kusý sa k tejto otázke vyjadrovali celkom jednoznačne. Vlastnú voľbu pokladali pre seba za jedinú reálnu cestu z totálneho duchovného umŕtvenia, z totálnej devastácie kultúrneho života, a to aj za cenu „tragického plytvania životným časom“, čo je podľa Šimečku hlavná cena „na tom trhu s ľudskou dôstojnosťou“. „Ak to všetko trvá 10-11 rokov, tak je to len ubíjajúce ničenie času v existencii, ktorú si človek nevybral.“ ([5], 14.-15). Osud disidentského intelektuála si však Milan Šimečka zvolil oveľa skôr. V *Obnovení poriadku* (1975-1977) o tom napísal: „Adaptovať som sa odmietol až v obnovenom poriadku, pretože sa jednoducho váhy prevážili. Na miske so starými ideálmi ostali v konkrétnej situácii iba zaprášené slová, slová, slová. Adaptácia sa už nedala odôvodniť politickou logikou ani akýmikoľvek obratnými racionálnymi argumentmi, iba obavou z existenčného prenasledovania a z obrovského množstva príkoria, ktoré si na človeka môže vymyslieť rozhnevaný štát. Dnes viem, že toto odmietnutie adaptovať sa na obnovený poriadok bolo u mňa, tak ako u väčšiny ďalších ľudí, motivované stavom duše, ktorý Štátna bezpečnosť nazýva tvrdohlavosťou. V skutočnosti je to túžba uchovať si o sebe na zvyšok života dobrú mienku. Je to úplne jednoduchá motivácia a vždy ma udivuje, že ju popri Štátnej bezpečnosti nechápu ani mnohí z tých, ktorí by na to mohli mať dobré predpoklady“ ([6], 169). Toto „nepochopiteľné“ úsilie o zachovanie vlastnej mravnej integrity je prítomné v celej tvorbe Šimečku i Kusého v „ére obnoveného poriadku“.

Zaiste. Disidentov a tobôž chartistov, ktorí zreteľne artikulovali svoj občiansky a politický odpor proti režimu, bolo na Slovensku málo. Rovnako ako v iných totalitných štátoch boli skutočne exkluzívnou minoritou. Lenže keby neboli existovali zárodoky slovenskej otvorenej spoločnosti, zárodoky občianskej a najmä kresťanskej paralelnej polis, ostrovy i ostrovčeky pozitívnej deviácie (prvenstvo tu patrí našim sociológom), keby nebola existovala šedá zóna, ktorá, mimochodom, bola na Slovensku oveľa väčšia ako v Čechách, sotva by v novembrových dňoch 1989 tak rýchlo bola vznikla Verejnosť proti násiliu, ktorá sa vzápätí z celonárodnej občianskej iniciatívy premenila na politické hnutie. Domnievam sa, že latentný, dalo by sa povedať implicitný intelektuálny disent tu existoval a mal nezanedbateľný podiel na páde režimu.

Dôležitá bola nadovšetko duchovná a mravná hodnota disentu. Táto však „sa neváži na kilá, nemeria sa aritmetickým počtom“ ([3], 173). Veď práve jednotlivec, „podobný hlbokému zrkadlu v kúte širšej izby“ (I. Kadlecík), môže byť a najčastejšie aj býva nositeľom vyššieho mravného princípu. Potvrdzuje to aj historik Vilém Prečan: „Vôbec nikdy sa nedá s určitosťou povedať, že nejaké „morálne gesto“ zostalo bez následkov či bez odozvy.“ ([7], 31). Silu statočného „morálneho gesta“ vystihujú slová filozofa Jána Šefráňka, spomínajúceho na jednu smutnú udalosť z februára 1989: „Bol to otriasajúci zážitok, počúvať... slobodný prejav človeka, ktorý počas celej normalizácie neprestal slobodne hovoriť, človeka, ktorý prehovoril aj za tých, čo prinajlepšom zmĺkli.“ ([8], 292). Išlo

o prejav filozofa Miroslava Kusého, podľa ktorého filozof by mal byť vždy medzi tými, čo každej demoralizácii človeka a spoločnosti čelia, čo voči nej stavajú „mravné hrádze“, nezávisle od toho, či ide o demokratickú alebo totalitnú spoločnosť. Pretože zápas o ľudskú identitu, o autentickú identitu jednotlivca i národa sa nikdy nekončí. „Pod kotlom národného vedomia sa musí prikurovať, stále prikladať, aby nevyhaslo. V našich dejinách sme boli párkrát na tom tak, že skoro vyhaslo. Horí dodnes, pretože sa vždy niekto našiel, kto priložil.“ ([9]. č. 3, 122). Napísal to Milan Šimečka, ktorý bytostne a bolestne prežíval historické peripetie českého a slovenského národa. Ako filozof sa usiloval o ich reflexiu, často hovoril a písal o tom, že pre spolužitie a pre vzájomnosť týchto národov neexistuje iný nástroj ako úprimný, vecný a rozumný dialóg. Dialóg dvoch rovnocenných európskych národov s rovnocenným sebedomím z pocitu vyplnenej národnej identity.

Čas ukáže, čo z disidentskej tvorby prejde do dejín sociálneho myslenia a čo odíde spolu s príbehom o socializme ako najväčšom sne 20. storočia. Humanistické a mravné poslanstvo disentu však ostane trvalé, pretože „dejiny už veľa ráz preukázali, aký význam má príklad sily, vzor ľudskej statočnosti, odvahy vzoprieť sa nepravde, zlu a bezpráviu“ ([10], 33). Isté je, že dejiny slovenského revoltujúceho disentu sú príbehom s otvoreným koncom...

Naša minulosť – či už chceme, alebo nechceme – je vždy s nami. Ako hovorí Leszek Kolakowski, my sme jej majetkom, pretože nemôžeme v nej urobiť zmeny. Z obsahu minulosti ako takej nemôžeme nič odobrať ani k nemu pridať, prízvukuje zasa J. P. Sartre. Môžeme ale uplatniť rozličnú interpretačnú optiku. Platí to aj o slovenskom disente, ku ktorému možno pristupovať dvojako: buď s ideálnym projektom dejín mentorovať, čo mali a čo nemali vtedy urobiť, alebo s pochopením pre historický kontext a aspoň s minimom pokory, ako nabáda V. Prečan, voči ľuďom v minulosti a dilemám doby, ktoré mali riešiť ([7], 16). Najskôr však treba chcieť pochopiť, čo sa dialo na Slovensku v období normalizácie a kto sa tu vtedy považoval za disidenta, a neudeľovať unáhle známky. Filozofická explikácia pojmov i fenoménov „normalizácia“ a „disidentstvo“, kde pretrvávajú značné diskrepancie, má u nás na čo nadviazať. Spomeniem len základné Šimečkovu dielo *Obnovenie poriadku*. Ctižiadost'ou filozofickej komunity by malo byť iniciovanie vydania ďalších prác, napríklad: *Dopisy o povahe skutočnosti* (M. Šimečka), *Európska skúsenosť s reálnym socializmom* (M. Kusý a M. Šimečka), Šimečkovy úvahy a eseje, prípadne doteraz nepublikované práce takých „inakomysľajších“ ako M. Városov a S. Štúr. Bol by to jej vklad do nekončiaceho „boja pamäti proti zabudnutiu“ (M. Kundera).

LITERATÚRA

- [1] KOHÁK, E.: Neznámi vojáci. Rukopis. Praha, FFUK 1995.
- [2] KUSÝ, M.: Milan Šimečka – 22. 9. 1995. Rukopis. Bratislava 1995.
- [3] KADLEČÍK, I.: Epištoly. Bratislava, Archa 1992.
- [4] MINÁČ, V.: Návraty k prevratu. Bratislava, NVK International 1993.
- [5] KUSÝ, M. – ŠIMEČKA, M.: Európska skúsenosť s reálnym socializmom. New York – Toronto, Naše snahy (zv. 5) jún 1984.
- [6] ŠIMEČKA, M.: Obnovenie poriadku. Bratislava, Archa 1990.
- [7] PREČAN, V.: Novoroční filipika 1995. Disent a Charta 77 v pojetí Milana Otáhalu. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1995.

- [8] ŠTEFÁNEK, J.: Ľudské srdce. In: *Filozofia*, 48, 1993, č. 5.
 [9] ŠIMEČKA, M.: Průklepový papír – 30 g/m² (Rozhovory o vzniku a osudech nezávislé literatury v Československu sedmdesátých a osmdesátých let). In: *Fragment K*, 4, 1990, č. 2 a 3.
 [10] KUSÝ, M.: Eseje. Bratislava, Archa 1991.

PhDr. Raisa Kopsová, CSc.

Filozofický ústav SAV

Klemensova 19

813 64 Bratislava

SR

JUBILEÁ FILOZOFOV V ROKU 1996

Richard Avenarius (1843-1896)	100 r. úmrtia
Gaston Berger (1896-1960)	100 r. narod.
Franz Brentano (1838-1916)	80 r. úmrtia
Benedetto Croce (1866-1952)	130 r. narod.
René Descartes (1596-1650).....	400 r. narod.
Carl Gustav Jung (1876-1961)	120 r. narod.
Henri de Lubac (1896-)	100 r. narod.
G. W. von Leibniz (1646-1716)	350 r. narod.
Jean Piaget (1896-1980)	100 r. narod.
Srí Ramakrišna (1836-1886)	160 r. narod.
Thomas Reid (1710-1796)	200 r. úmrtia
Heinrich Rickert (1863-1936)	60 r. úmrtia
Josiah Royce (1855-1916)	80 r. úmrtia
Moritz Schlick (1882-1936)	60 r. úmrtia
Lev Šestov (1866-1938)	130 r. narod.
Oswald Spengler (1880-1936)	60 r. úmrtia
Miguel de Unamuno (1864-1936)	60 r. úmrtia
William Whewell (1794-1866)	130 r. úmrtia
Emmanuel Lévinas (1906-1995)	90 r. narod.